

**Jiří Bečka***Slovanský ústav, Praha*

**Přistupujeme-li k otázce bibliografie týkající se recepce slovanských národů a jejich kultury v českých zemích, musíme vzít na zřetel podmínky a okolnosti, za jakých se v průběhu historického vývoje proměňoval zájem o slovanské národy, o jejich kulturu i politické dění. Ten se datuje v českých zemích od dob národního obrození – v předchozí době baroka lze o poznání slovanských národů a jejich kultur hovořit jen s výhradami.**

Vlna romantismu, která zasáhla na začátku 19. století celý tehdejší vzdělaný svět, se nezastavila pouze u západní Evropy, ale myšlenky tohoto směru našly živnou půdu především v Polsku a i Rusku. Tvůrci jako A. Mickiewicz, J. Słowacki, případně Z. Krasiński, nebo ruští spisovatelé jako A. S. Puškin či M. J. Lermontov našli velmi záhy cestu do českého kulturního života. Svým způsobem pak přispěli i k utváření slovanského povědomí v české veřejnosti. Ta sice o vzájemných vztazích mezi národy mnoho nevěděla, nebo také nechtěla o této problematice přemýšlet (týkalo se to zvláště nepřátelského poměru Poláků k Rusům), ale už od poloviny 19. století se začal vytvářet mýtus o velikosti carského Ruska jako jediné slovanské mocnosti, která by mohla ochránit národní zájmy českého národa. Zkreslené názory na Rusko a jeho společenské uspořádání v pozdějších letech mnohdy negativně ovlivnily českou veřejnost a vytvářely tak idylický, zkreslený pohled na carské Rusko, i když se objevovaly i hlasy, které se neztotožňovaly s hlavní linií českých politiků (K. Havlíček Borovský, K. Sabina, J. V. Frič a další).

Díky několika málo českým vzdělavcům se však mohlo v letech třicátých a čtyřicátých 19. století poměrně nezávisle psát, mohla se i překládat díla polských romantiků, i když všichni přední představitelé tohoto hnutí se ocitli po prohraném povstání v roce 1830 v emigraci, z níž se již nikdy nevrátili. Texty předních romantiků, zvláště pak A. Mickiewicze případně i Krasińského (tvorba Słowackého stála tehdy ve stínu dvou velikánů a byla objevena v plné síle teprve na konci 19. století), se v překladech našich propagátorů (V. S. Štulc a další) objevovaly, byť většinou pouze v úryvcích, v hlavních českých kulturních i literárních časopisech.

Cesta poznání vynikajících polských i ruských romantiků byla násilně přerušena nástupem bachovského absolutismu po roce 1849. Rakouská cenzura nepovolovala mnohé spisy, které byly (podle tehdejšího zákona) nepřijatelné; snažila se o jejich okleštění, případně je vůbec nepřipouštěla k publikování.

Teprve s uvolněním tiskového zákona po pádu absolutismu v roce 1860 se mohl obnovit proud slovanských literatur (týkající se zpočátku zvláště polské a ruské a později i tvorby ostatních slovanských národů) díky vzniku nových deníků i nových literárních časopisů (např. Národní listy, Čas, Lumír a jiné). S tím se pak ruku v ruce zákonitě objevují překlady a drobné studie o čelných představitelích polské i ruské kultury. Je třeba si uvědomit, že uvádění literárních děl, případně i drobných článků o jednotlivých spisovatelích, by nebylo možné bez náležitého podhoubí, tj. bez vzdělaných lidí, kteří se problematikou slovanských literatur zabývali a kteří zároveň měli možnost publikovat své překlady nebo články v českém tisku. Ten se od sedmdesátých let 19. století prudce rozvíjel, a to nejen v Praze, ale i na českém venkově, případně i v moravských městech, zvláště pak v Brně nebo Olomouci, Velkém Meziříčí a dalších.<sup>1</sup>

Nelze přitom zapomínat ani na postoje české veřejnosti k politickým vztahům mezi slovanskými národy, které měly jistý význam pro poznání slovanských literatur. Zájem Čechů se projevil

zvláště po prohraném polském povstání r. 1863, kdy carská moc utopila v krvi polské hrdiny, kteří pak dílem museli hledat svobodu mimo hranice tehdejšího ruského záboru, dílem zaplatili za svou odvahu v žalářích carského Ruska. Nadšení pro polské hrdinství však trvalo pouze několik let, než se Češi zúčastnili tzv. moskevské pouti v roce 1867 na národopisnou výstavu v Moskvě, která se ve skutečnosti měla stát proklamováním ruských myšlenek včetně slavjanofilství, a to tak, že úloha Ruska byla ve slovanských zemích uznána jako vůdčí. To ale nemohlo vyhovovat Polákům, u nichž se projevovala nedůvěra i nenávisť vůči všemu ruskému, takže pozvání odmítli. Logicky z toho vyplývá, že Češi měli až do této doby pochopení pro polskou věc, avšak po moskevské pouti utrpěl tento vztah značné trhliny a téměř deset let se z jedné či druhé strany neustále jítřil.

Situace naštěstí neovlivnila, až na výjimky, recepci polské literatury v českých zemích. Negativně se odrazila pouze na stycích mezi literáty; méně pak na vědeckém poli, kde spolupráce zvláště s haličskými Poláky pokračovala stejně intenzivně jako před povstáním. Na druhé straně pak začalo pronikání ruské literatury (zejména Gogola, Turgeněva a dalších) orientující se na současnou společenskou problematiku, zatímco literatura polská dávala přednost historismu a romantickému epigonství.

Přes různé, mnohdy zbytečné politické invektivy se literatura všech slovanských národů od 80. let 19. století dostávala v hojně míře českému čtenáři nejen formou knižních publikací, ale i díky množství studií, článků i zpráv. A hlavně prostřednictvím překladů z příslušných literatur, o nichž referovali nejen čelní představitelé české kulturní veřejnosti, ale i význační literáti – například J. Arbes, J. Vrchlický, E. Krásnohorská a další.

Český čtenář již od začátku 80. let začal postrádat přehled o současné produkci jednotlivých národů tak, aby si mohl utvořit představu o současné literatuře vydávané ve slovanských zemích. Prvním průkopníkem byl vydavatel časopisu *Slovanský sborník*, polonofil Edvard Jelínek, jenž ve svém tiskovém orgánu 80. let 19. stol. uveřejňoval v kostce literární produkci příslušných zemí, která se objevila na českém knižním trhu. Jeho pokus, i když úctyhodný, trval pouze několik let a po zániku časopisu nikdo podobnou iniciativu nevyvinul. Teprve na samém konci století začal nakladatel F. A. Urbánek vydávat roční přehledy převážně překladů slovanských děl v českých zemích a dokonce i – což je dosti neobvyklé na tehdejší dobu – přehled produkce slovenské.

Překladová knižní produkce literatur západních i slovanských včetně české se značně rozrůstala díky progresivním nakladatelům. Např. Mikuláš a Knapp, později J. Otto a další, kteří se zpočátku řídili poněkud chaoticky podle svých zálib (nehledě na finanční úspěchy nákladů), později se již ale literatuře věnovali v ucelených edicích, jako byla například *Světová knihovna J. Otty*, kde se uplatňoval přísný výběr na základě doporučení vědců. Uvedené snahy byly v podstatě zárodkem bibliografického uspořádání literární produkce, i když to nebylo zcela v intencích příslušných nakladatelů.

Recepci nahrávalo i to, že už od sedmdesátých let 19. století přibývalo mnoho Čechů, kteří se nezabývali jen referováním o slovanských literaturách, ale měli rovněž znalosti příslušných slovanských jazyků. Navíc také z autopsie sledovali literární produkci, zvláště pak ruskou, polskou, případně ukrajinskou a slovinskou a vybraná díla uváděli do českých zemí.

Urbánkuv čin se stal základem pro bibliografické zpracování veškeré knižní produkce jak slovanské, tak i české. Jeho bibliografie zahrnující skoro úplnou produkci za příslušný rok byla po 1. světové válce přejata a doplněna Národní a univerzitní knihovnou v Praze a rozšířena na veškerou knižní produkci vycházející na území tehdejšího Československa. Tím konečně byla vytvořena vědecká bibliografie, která vyčerpala veškerou knižní produkci na základě povinných výtisků. Zásluha o bibliografické zpracování knižní produkce za jednotlivá léta je nezměrná; naštěstí tyto soupisy pokračovaly nejen před 2. světovou válkou, ale i v době okupace.

Vraťme se však ke slavistice. Ta byla v minulosti většinou součástí výzkumu českého jazyka a literatury. Teprve na konci 19. století se pozvolna vyčleňovala jako samostatná oblast, a to ve všech společenskovědních oborech. Nutno zde vzpomenout práce L. Niederla o genezi Slovanů, J. Bidla o vztazích polsko-českých v průběhu dějin, výzkumy J. Polívky v oblasti národopisu, J. Zubatého v lingvistice nebo práce J. Máchala z dějin slovanských literatur. Tak se již v prvním desetiletí 20. století česká slavistika vyrovnala s úsilím cizích badatelů z Ruska, Německa a hlavně z rakouských zemí (Vídeň, Štýrský Hradec).

Začátkem 20. století nikdo nepočítal s tím, že české země budou jednou samostatné a že politický vliv Vídně nebude bezprostředně zasahovat do českých záležitostí. Přání českých politiků se přesto stalo skutkem a výsledkem bylo znovuzrození českého státu, tentokrát jako samostatné Československé republiky. Naštěstí pro celý národ, zvláště pak pro vědecký život, bylo zvolen do čela státu vědec T. G. Masaryk, který měl svůj program ve vědecké i politické sféře dokonale promyšlen již před válkou, a mohl jej tedy začít uskutečňovat. Ačkoliv byl stoupcem západní kultury, byl si vědom, že bez slovanských národů a jejich kultury by jeho politika byla neúplná, a proto se rozhodl, že se pokusí přesunout bádání o Slovanstvu do Prahy, která se měla stát střediskem pro všestranné poznání slovanských národů. Jeho záměr se začal uskutečňovat ihned po vzniku státu, kdy povolal do české metropole zahraniční odborníky, mezi nimi J. A. Ljackého – emigranta a znalce ruské literatury, jugoslavistu – Slovince M. Murka či odborníka na polskou literaturu M. Szyjkowského, který později vytvořil základní díla z oblasti česko-polských literárních vztahů.

Tyto plány byly součástí širšího záměru. Masaryk si zároveň uvědomoval, že je třeba zřídit vědecký institut, který by obsáhl vědecké bádání nejen ve společenskovědních oborech, ale zároveň v praktické hospodářské politice, případně i při expanzi českého průmyslu do jiných slovanských zemí.

Masarykovy snahy se setkaly s úspěchem, když se k jeho návrhu připojili vědci – nejen slavisté, ale i orientalisté, případně i lékaři a další duševní pracovníci. Již v roce 1922 byl založen na základě zákona Slovanský ústav, který však nebyl po chuti některým konzervativním byrokratům snažícím se jeho vznik pro formální nedostatky brzdit. Nakonec byl po různých intervencích ministrů i samotného T. G. Masaryka uveden v život až v roce 1928. V jeho programu byl komplexní výzkum Slovanstva v oborech společenskovědních a rovněž spolupráce s jinými slovanskými národy a případně i expanze českého průmyslu v zahraničí. Nešlo tedy pouze o literární vědu a lingvistiku – ústav měl vědecky zkoumat i vzájemné vztahy historické, kulturněpolitické, právní, archeologické, národopisné i vazby v oblasti hudby či výtvarného umění. Aby mohl zvládnout tak rozsáhlou činnost, musely být ustanoveny příslušné komise pod vedením předních českých odborníků.

Prvořadým cílem Slovanského ústavu bylo informovat o své činnosti prostřednictvím publikací, jež se od třicátých let objevovaly na knižním trhu.<sup>2</sup> Neméně závažnou činností bylo pronikání na veřejnost prostřednictvím přednášek členů ústavu jak na půdě této organizace, tak na jiných fórech (univerzity, Sokol a různé spolky, osvětové besedy, projevy při inauguraci výstav aj.). Ústav se chtěl také starat o pořádání lektorských kurzů všech slovanských jazyků, avšak pro malý zájem české veřejnosti bez praktického úspěchu.

Výrazně se ústav zasloužil o profesní růst mladých nadějných vědců, kterým umožňoval stipendijní pobyty v zahraničí. Ti pak využívali svých znalostí při další vědecké práci. Nelze pominout ani spolupráci s rozhlasem prostřednictvím různých přednášek, případně upozorňováním na některé další vědecké výsledky Slovanského ústavu.

V třicátých letech 20. století se starost starší generace o mladé vědce ústavu vyplatila. Vyrostli významní badatelé v literární vědě jako J. Horák, F. Wollman, J. Dolanský (Heidenreich), K. Krejčí,

v lingvistice kromě R. Jakobsona M. Weingart, posléze i B. Havránek a J. Kurz, v historické vědě V. Žáček, J. Macůrek, v archeologii J. Eisner a další. Ale ani na bibliografii nebylo zapomenuto. Významný ediční čin představovalo v roce 1937 uveřejnění knižní publikace O. Berkopce z oblasti jihoslovanských literatur<sup>3</sup>, která již snesla přísná měřítka vědecké bibliografie.

Slovanský ústav nezapomínal ani na vztahy slovansko- byzantské, jež měly dvojí charakter: jednak šlo o zkoumání staroslověnských památek, které v té době byly dostupné, jednak o vztahy Byzance k Velké Moravě, kterým se čeští badatelé nemohli vyhnout. Představiteli těchto snah byli M. Weingart, B. Havránek i sám L. Niederle. Protože uvedený obor byl v našich zemích velmi rozvinut, rozhodl se ústav vydávat časopis nazvaný Byzantinoslavica, (ten ostatně existuje dodnes!), v němž se angažovala M. Paulová. Obdobně výrazně se promítla do vědecké činnosti problematika německo-slovanských (především německo-českých) styků, na jejímž zpracování se podíleli čeští i němečtí slavisté převážně z německé univerzity v Praze (J. Janko, V. Jiráč, G. Gesemann, F. Spina a posléze nechvalně známý K. Bittner).

V oblasti jazykovědy šlo především o vytvoření středních nebo velkých slovníků, k čemuž byli přizváni vynikající lingvisté. Tak bylo rozhodnuto vydat rusko-český slovník pod vedením L. V. Kopeckého (po válce byl rozšířen a vydán v šesti svazcích), dále šlo o vytvoření moderního polsko-českého slovníku pod vedením B. Vydry (dílo bylo upraveno a vydáno až po válce). Pro ostatní slovníky chyběli tehdy příslušní odborníci; pokusy diletantů v nejlepším slova smyslu (bulharsko-český slovník V. Šaka a malé slovníčky pro srbštinu a slovinštinu) nedosahovaly úrovně dvou výše zmíněných slovníků. Přesto nebyla vytvořena zvláštní bibliografická komise, která by sledovala zájem české veřejnosti o Slovanstvo a jeho literaturu byť v omezené míře. Ostatně nebylo to také v těchto letech prvořadé, neboť slovanskou produkci sledovala kromě Univerzitní knihovny v Praze i nově založená Slovanská knihovna spravovaná ministerstvem zahraničí, která měla být původně institucí Slovanského ústavu. (Nikdy se jí nestala, neboť nebylo možné spojit státní instituci se společností, jakou představoval právě Slovanský ústav; ostatně by to znamenalo vzájemné rozpory, jež by mohly být na škodu oběma složkám.)

Tato „zlatá doba“ skončila bez vůle představitelů Slovanského ústavu. Temné mraky, které se stahovaly nad republikou, vyústily v zásadní obrat v politickém i kulturním životě státu. Přijetím mnichovského diktátu se slavistika stala pro tehdejší představitele tzv. 2. republiky nepohodlnou součástí kultury, i když zdánlivě mohl ústav po několik měsíců ještě pokračovat v činnosti. S příchodem nacistů se všechno rázem změnilo: především byla zakázána veškerá shromáždění týkající se ideologie „nepřátelské“ vůči státu – slavistika se tomu samozřejmě nevyhnula. Rovněž byly omezeny publikační možnosti, protože cenzura nepovolovala díla, o nichž se domnívala, že nejsou v souladu s kulturní politikou nacistů. Výjezdy mladých vědců do zahraničí byly zastaveny, takže zbývala pouze vědecká činnost bez možnosti veřejně publikovat výsledky. Se začátkem války proti Polsku následoval zákaz jakýchkoliv zmínek o polské kultuře a o Polsku vůbec; stejná situace se opakovala v roce 1941 po porážce královské Jugoslávie a posléze i po vpádu nacistických vojsk do Sovětského svazu. Za těchto podmínek, i kdyby nacisté povolili skutečný vědecký výzkum, nebylo možné hovořit o seriózním přístupu k dané tematice, protože čeští vědci spolupráci s nacisty zásadně odmítali.

Plány nacistů byly ovšem zcela jiné: přeměnit slavistiku na nástroj ideologie; ideologie, kterou proklamoval Slovanský ústav, byla ovšem v příkrém rozporu s touto linií. Nacisté se proto začátkem roku 1941 snažili dosadit své vědce do vedení ústavu – odstranili předsedu M. Murka a snažili se instituci přeměnit podle svých představ. Nakonec v roce 1943 ústav zrušili a včlenili ho do tzv. Reinhard Heydrich-Stiftung včetně knihovny a veškerého jmění. Naštěstí činnost této instituce byla ochromena odchodem německých vědců na fronty, takže se příslušné zásahy realizovaly pouze na papíře.

Po válce Slovanský ústav obnovil činnost. Neobešlo se to však bez problémů: řada předních vědců se nedožila konce války, někteří z nich zaplatili za svou protifašistickou činnost vlastními životy, takže se vlastně muselo začínat znovu. Do čela ústavu byl povolán A. Pražák, původně blízký spolupracovník E. Beneše, který si byl vědom, že se nelze vracet k předválečným názorům na kulturu a literaturu Sovětského svazu.<sup>4</sup>

Válka totiž změnila názory na Sovětský svaz a na jeho kulturu – k tomu mj. přispělo, když se sovětská vláda v roce 1942 odvrátila od internacionalismu a oživila ideu slovanství, což ovšem byl z její strany spíše taktický tah.<sup>5</sup> Tak se již v roce 1942 sovětská akademie věd rozhodla v souladu s touto slovanickou ideologií nastolit široký okruh problémů, které byly vtěleny do šesti základních oblastí: role Slovanů ve světových dějinách a kultuře; role ruského národa a jeho kultury v dějinách Slovanů; problém etnogeneze slovanických národů; kmenové a kulturní vztahy slovanických národů; dějiny boje slovanických národů za jejich svobodu; vznik a rozvoj státu a práva slovanických národů. Některé z nich byly ušity na míru pouze ruskému vlivu na ostatní Slovany, zatímco jiné bylo možno transformovat i v jiných zemích. Zvláště otázka etnogeneze slovanických národů byla už dávno před válkou českými vědci rozebírána a většinou uznávána i v cizině. Rovněž otázka role Slovanů ve světových dějinách a kultuře a další témata byla pro Čechy přitažlivá. Po osvobození, kdy se Češi začali velmi intenzivně zabývat Ruskem a jeho kulturou, aniž by opustili výzkum ostatních slovanických kultur, prezidium Slovanského ústavu ustavilo v roce 1946 bibliografickou komisi pod vedením K. Krejčího. Ten po delších diskusích předložil návrh na bibliografické zpracování především veškerých knižních publikací v češtině o Slovanech, včetně překladů ze všech slovanických jazyků, které byly vydány na území ČSR. Byla vytvořena dosti mlhavá koncepce narážející především na nedostatek kvalifikovaných bibliografů, kteří by se mohli dané problematice plně věnovat; mějme na paměti, že tyto pracovníci byli vázání svými mateřskými institucemi – a ostatně ani finanční otázka včetně mezd odborníků nebyla zanedbatelná.

Teprve v roce 1948 po komunistickém puči se našel díky jiným předním slavistům vhodný pracovník, literární vědec Josef Bečka, který byl odstraněn z místa ředitele Národní a univerzitní knihovny v Praze a dán k dispozici ministerstvu školství<sup>6</sup>. To nakonec rozhodlo o jeho přijetí do Slovanského ústavu jako vedoucího bibliografického oddělení, které mělo za úkol realizovat výše uvedené plány Slovanského ústavu předložené K. Krejčím. Rozsáhlý materiál se musel zákonitě redukovat a částečně i eliminovat, a proto se neexcerpovaly časopisy německé, polské, emigrantské a další, které nebyly tištěny v českém jazyce. Dále pak literární pozůstalosti a další archivní materiál, jenž nebyl tištěn – noty, výroční zprávy různých gymnázií, které měly charakter soukromých tisků, a tudíž nepodléhaly povolením úřadů, apod.<sup>7</sup>

Po vyřešení základní otázky zůstalo ještě dost problémů. Než se mohlo přistoupit k vlastní excerpci, bylo nutno ověřovat seznam časopisů, které v našem státě vycházely. Zatímco byl k dispozici důkladný soupis všech časopisů vycházejících na území Čech do roku 1895 sestavený historikem a archivářem F. Roubíkem, pro Moravu a Slezsko obdobný soupis v roce 1949 neexistoval; jistou pomoc poskytla Univerzitní knihovna v Olomouci, na základě jejichž katalogů bylo možno takové soupisy získat, i když, jak se ukázalo, nebyly zcela kompletní.<sup>8</sup> Časopisy ze slezské oblasti byly sice soustředovány v Městském muzeu v Opavě, ale tamní knihovna byla zničena při osvobozování města. Naštěstí bylo možno tento seznam dosti dobře rekonstruovat, zvláště pak do konce 19. století. Těšínsko nepřícházelo až do roku 1918 prakticky v úvahu, neboť český živel zde byl v naprosté menšině a časopisy byly vydávány v polštině nebo v němčině.

Stěžejní otázkou představovalo získání spolupracovníků, kteří by excerpovali příslušné časopisy. Interní síly nebylo možno z různých důvodů zvětšovat. Proto se vedoucí úkolu obrátil na vzdělance, převážně z řad penzionovaných středoškolských profesorů, případně i z jiných

oblastí. Kromě toho byli angažováni i studenti, jako například E. Macek, pozdější vedoucí bibliografie v Ústavu pro českou literaturu.

Bylo samozřejmé, že materiál byl pečlivě kontrolován na základě originálu v časopisech a teprve po revizi zařazen. Řazení bylo v první fázi prováděno tak, že se záznamy ukládaly podle jednotlivých časopisů, a uvnitř pak následovalo chronologické členění. Byla tak poskytnuta možnost badatelům, kteří chtěli rozpracovat např. tematiku jednoho nebo více časopisů, rychle se orientovali a mohli tak vytvářet svoje studie, aniž by se museli pracně probírat různými nepřehlednými záznamy.

Jenže snažit se o vydání celého díla – tehdy se hovořilo o ucelené bibliografii od počátků až do roku 1945 – by znamenalo zaměstnat velký tým odborných pracovníků na několik desetiletí, což však bylo vzhledem k plánům ústavu nemyslitelné. Proto vedení této instituce rozhodlo o tom, že se dílo bude uveřejňovat postupně. Bylo rozvrženo na různé etapy, které se do jisté míry kryly s literárněvědnými předěly: první pokrývala období do roku 1860, druhá léta 1861–1890, tj. do nástupu moderny, léta 1891–1918 a posléze mělo přijít na řadu období 1919–1945.<sup>9</sup>

Po různých diskusích v ústavu pak bylo rozhodnuto, že první část – do r. 1860 – bude publikována. Nebylo však možno zpracovat veškerý excerpovaný materiál, protože to znamenalo vytvořit scénář rozdělení záznamů do věcných kategorií, což bylo značně svízelné v době, kdy nebyly kromě psacího stroje žádné další pomůcky, které by mohly materiál seřadit podle různých kritérií. (Publikování těchto záznamů bylo v té době v nedohlednu.) Proto se vedení rozhodlo pouze k vydání bibliografie překladů ze všech slovanských jazyků. Ze základního materiálu byly proto vyňaty všechny překlady, jež byly uspořádány podle jednotlivých jazyků, tj. běloruština, bulharština, církevní slovanština, dolnolužičtina, hornolužičtina, polština, ruština, slovinština, srbochorvatština, ukrajinština.

Popis bibliografických záznamů se řídil normálními bibliografickými předpisy, přičemž na prvním místě byl autor uváděn v prvním pádě, dále jeho křestní jméno (pokud bylo možno je doplnit). Pseudonym, který se podařilo rozšifrovat, je zařazován pod příslušného autora a odkazován v rejstříku. U anonymních výtvorů je řazení podle prvního slova (nikoliv substantiva). Za těmito údaji následuje název díla nebo článku, překladatel (pokud není zjištěn, objevuje se zkratka „přel.“).

Za tímto popisem následovalo u knižních překladů místo vydání, nakladatel nebo tiskař, vnočení, počet stran, případně počet příloh. Tam, kde nebylo možno zjistit např. nakladatele nebo vnočení, užívá se běžných zkratek obvyklých v knihovnických katalogích. U časopiseckých překladů se místo nakladatele a dalších určení uvádí název časopisu (případně sborníku), ročník, rok, číslo, strana a případně u deníků i datum. Pokud ze základního záznamu není jasné, o co v článku jde, přidává se velmi stručná anotace, případně i název originálu (hlavně u poezie). Každý samostatný výtvor byl označen pořadovým číslem a toto číslování bylo průběžné ve všech jazykových skupinách.

Jistou nevýhodou, na kterou upozornil i autor bibliografie, je uspořádání chronologické; pokud se například objevuje více záznamů u jednoho autora, které tím od sebe odděluje další vydání, případně i stejné názvy děl. Tato nevýhoda je nicméně eliminována chronologickým rejstříkem bez ohledu na to, o kterou literaturu jde. Důležitou informací je i rejstřík překladatelů, čímž si uživatel může učinit jasnou představu o pracovnících, kteří se zabývali příslušnými literaturami. U těchto jmen se uvádí, kdo z kterého jazyka překládá, a je odkazováno na příslušné číslo záznamu.

Vzhledem k tomu, že časopisecká produkce v českých zemích do r. 1860 byla ještě v plenkách, pokračovaly práce, zahájené v roce 1949, díky externím spolupracovníkům velmi rychle. Tak již v roce 1950 mohl Josef Bečka konstatovat, že „materiál až na malé výjimky je již sou-

středěn, je revidován a doplňován... pro tisk, k němuž lze přistoupit již v r. 1951...“ Říká dále: „Práce na soupisu kromě vedoucí síly se účastní 17 externích starších i mladších vědeckých pracovníků. Excerptují časopisy a jiná periodika na lístcích, zachovávají pokud možno původní znění předlohy... kromě toho excerptují všechny bibliografie jako pomocný materiál... pomáhají při řazení, konfrontují přímá excerpta se záznamy předběžnými, opravují je a doplňují. Do konce roku 1950 je všech záznamů (včetně předběžných) již přes 80 000.“<sup>10</sup> Na konci roku 1952 bylo dílo hotovo, připraveno do tisku a zařazeno do plánu nakladatelství ČSAV. Při tehdejší pomalé práci tiskáren se objevily první korektury až o dva roky později a konečné stránkové korektury pak byly prováděny v době těžké choroby autora, který se vydání svého velkého díla nedožil.

Mezitím se v Polsku okázale slavilo jubileum 100. výročí úmrtí Adama Mickiewicze. Polská akademie věd se obrátila na Slovanský ústav s prosbou vytvořit bibliografii tohoto polského „věšce“ v českých zemích od roku 1826 až do nejnovější doby. Naštěstí první část (do r. 1860) byla kompletně vyexcerpována; avšak další období až do první světové války, i když byla značně rozpracována, měla značné mezery na to, aby mohla být publikována. I když se práce poněkud zdržovaly pro jistou úzkostlivost spoluautorky, byla nakonec po urgencích do Poznaň zaslána a tam i publikována (Czeska bibliografia Adama Mickiewicza – Poznań 1955).

Po smrti zakladatele bibliografie slavik se ocitlo oddělení de facto bez náležitého vedení a bez koncepce do budoucnosti. Ředitel ústavu J. Dolanský musel tuto situaci řešit, protože byl ohrožen i státní plán instituce. Povolal na uvolněné místo doc. V. Žáčka, historika, znalce česko-polských vztahů, zvláště v 19. století. Ten měl od roku 1948 na základě svých názorů, označovaných za maloburžoazní, v podstatě zákaz publikovat ve svém oboru. Šlo o šťastnou volbu. Žáčkovi nebyla bibliografie cizí, měl mnohaleté zkušenosti z archivní služby a měl i svou koncepci, kterou začal po nástupu do funkce prosazovat. Odsunul plány na vydání bibliografie knižních titulů od r. 1861 do r. 1945, což se až po letech ukázalo jako správné rozhodnutí; tato tematika se jevila schůdnou, ale jak se ověřilo při tvorbě další slavistické publikace, byla značně pracná. Ostatně by pokračování původního díla bylo narušeno a asi by se k časopisecké produkci jen tak někdo nevrátil. Žáček na tom měl i svůj odborný zájem: potřeboval materiál zvláště od roku 1861 až do konce první války pro dílo „Češi a Poláci v minulosti“ a excerptce mu poskytovala možnosti tyto údaje využít i ve své práci. Avšak jeho vedení netrvalo dlouho. Poté, co mu bylo znovu umožněno publikovat, byl převeden do historického oddělení, později zastával funkci zástupce ředitele a tím skončila jeho práce na bibliografii.

Nástupcem V. Žáčka na konci padesátých let 20. století se stal po řádném výběru bývalý asistent Slovanského semináře při Filozofické fakultě Karlovy univerzity S. Petíra. Ten sice pokračoval v intencích V. Žáčka, ale excerptce postupovala dost pomalu, zvláště když se zmenšoval podíl externích pracovníků a neuvažovalo se o přijetí interních. Pro krátkodobé působení a v důsledku nemoci se nemohl plně věnovat všem úkolům. Po jeho smrti se znovu opakovala situace hledání dalšího nástupce. Našel se v O. Berkopcovi, který byl do té doby zaměstnán v Národní a univerzitní knihovně v Praze. Byl nejen skutečně zkušeným bibliografem, což projevilo už před 2. světovou válkou, ale zároveň odborníkem na kulturu i literaturu slovinskou a na ostatní literatury bývalé Jugoslávie. Ihned po nástupu do Slovanského ústavu se snažil vytvořit oddělení, které by nebylo závislé pouze na externích pracovnících, a proto usiloval, aby vedení ústavu tento útvar posílilo. Jednání byla nakonec úspěšná a jako první interní síla zde nastoupila A. Vachoušková, bulharistka, která se i dříve věnovala bibliografické práci na filozofické fakultě jako asistentka. Posléze se Berkopcovi podařilo získat další odborníky, kteří mohli posílit zmíněné oddělení, když byly dokončeny některé cizojazyčné slovníky. Tak se pozvolna útvar rozrůstal a v průměru měl šest interních pracovníků – sice nebyli všichni na špičkové úrovni, ale mohli pomáhat při různých méně náročných pracích.

V roce 1962 byl zahájen útok proti Slovanskému ústavu, jako komplexnímu pracovišti pro slavistiku, ze strany části historiků mimo ústav, kteří si vzali za záminku, že se zde pěstuje buržoazní věda a že zde jsou reakční síly tíhnoucí ke klerikalismu. Tyto úklady, které v první fázi měly za účel rozbít slavistiku a zcela ji zničit, se nakonec po složitých jednáních nepodařilo uskutečnit, takže prakticky všichni pracovníci jak Slovanského ústavu, tak Československo-sovětského institutu mohli ve své činnosti pokračovat. Historikové si pak vymohli zřízení vlastního ústavu pod názvem Ústav dějin evropských socialistických zemí. Tím bylo dovršeno roztržení ústavu na část filologickou a historickou. Naštěstí se tato reorganizace nedotkla personálního stavu oddělení slavik.

V dalších letech se pokračovalo v excerpci, která se značně rozrůstala. Tak byly prohlédnuty již skoro všechny české časopisy a byly prováděny revize prakticky všech záznamů. Potíž však nastala s využitím moravských periodik včetně deníků, které v pražských knihovnách nebyly dostupné (týká se to převážně časopisů do roku 1918.) Vedení oddělení se nakonec dohodlo s Univerzitní knihovnou v Olomouci, která některá důležitá moravika zaslala k excerpci do Slovanského ústavu a tam je interní pracovníci zpracovávali. Bohužel však na konci šedesátých let 20. století byla tato spolupráce přerušena a téměř do začátku 21. století nebyla obnovena.

Poněvadž se materiál hromadil a vedení ústavu naléhalo na jeho uspořádání, přistoupil O. Berkopce k selekci lístkového materiálu tak, aby byly vybrány veškeré osoby, jež se na údajích objevují (včetně anotací); tím byl dán základ pro katalog osobní, v němž byli soustředěni autoři článků, překladatelé, kulturní pracovníci i politici. Seznam těchto osob byl řazen abecedně a uvnitř každého jména pak v zásadě chronologicky. U velkých autorů (např. L. N. Tolstoj, H. Sienkiewicz) byly předrženy údaje o knižních publikacích, rovněž chronologicky. Ostatně si to vynutilo i vedení ústavu, protože většina badatelů se zabývala konkrétními osobami, o nichž později vytvářeli vlastní práce.

Dalším plánem O. Berkopce bylo vytvoření věcného katalogu s uspořádáním veškerého vyexcerpovaného materiálu podle kategorií, tj. rozřazení bibliografických údajů podle národů i na základě desetinného třídění podle oborů. Vědecké desetinné třídění, jež bylo zavedeno v době první republiky a zůstává dodnes beze změn, bylo sice možné uplatnit v knihovnách, ale různorodý materiál vyžadoval vytvoření i jiných kategorií, jaké by vyhovovaly povaze práce oddělení. Pokus, který začal v šedesátých letech 20. století, musel nutně skončit nezdarem. To by bylo možné realizovat teprve dnes v době databází zpracovaných s moderními technickými pomůckami.

V době, kdy bibliografie slavik byla uznávána jako zdroj poznatků pro jiné národy, obraceli se zahraniční badatelé s žádostmi o rešerše z různých oblastí lidské tvorby. Zvláště sovětská akademie věd si uvědomovala význam těchto záznamů, a proto se obracela s prosbami o zpracování bibliografií týkajících se především ruských spisovatelů, jako např. recepce M. J. Lermontova, S. Jesenina. M. Šolochova, které byly vytištěny dílem v SSSR a dílem ve Slovanské knihovně v Praze. Další bibliografie, týkající se např. recepce K. Fedina a K. Paustovského, zůstaly v rukopise a jsou uloženy ve Slovanském ústavu. Některé žádosti měly nezvyklý charakter: bulharská strana například chtěla získat bibliografii týkající se bulharské literatury – ovšem bez jakéhokoliv recipročního materiálu. Takové úmysly muselo vedení oddělení odmítnout.

V roce 1968 se konal 6. mezinárodní sjezd slavistů v Praze. Nezapomenutelné „Pražské jaro“ uvolnilo stavidla pro svobodnou výměnu názorů ze Západu i Východu a přípravy na sjezd byly monumentální. Chystaly se různé akce, publikace a tehdejší Československý komitét slavistů se obrátil i na bibliografické oddělení ústavu, aby také přispělo svým dílem. Nato se dva pracovníci obrátili na ředitele Národní knihovny s nabídkou zpracování slavistické bibliografie za léta 1960–1966, a ten nabídku přijal. V průběhu roku 1967 byl materiál včetně článků v periodickém tisku shromážděn a na jaře 1968 byl předložen (v lístcích – jiná možnost nebyla pro nedostatek času); měl vyjít jako zvláštní publikace ke sjezdu. Bohužel však pro technické obtíže



zůstal ležet a vyšel teprve až v roce 1972 s vročením 1968, čímž unikl cenzuře (Československá slavistika 1961–1966. Praha, 1968).

Krátká doba svobody však skončila nástupem normalizace. Ústav jazyků a literatur byl označen za hlavního nositele kontrarevolučních myšlenek v Československé akademii věd a stranické orgány se rozhodly tvrdě zakročit. ÚV KSČ našel ochotného spojence v osobě V. Bretta, jenž provedl čistku v řadách ústavu, což v podstatě znamenalo zničení slavistiky i západní filologie. Jeho personální zásahy byly zhojbné. Kromě západní literární vědy, která prakticky přestala existovat, postihl stejný osud i vzkvétající rusistiku vedenou Z. Mathauserem, zatímco ostatní slavistické obory byly sice decimovány, ale v menší míře než rusisté.

Dalším důsledkem činnosti V. Bretta bylo rozdělení ústavu. Část lingvistická byla podřízena katedře jazyků, poté se osamostatnila a nakonec se až do sametové revoluce stala součástí Ústavu pro jazyk český. Literárněvědná část byla se zbývajícími pracovišti převedena do Ústavu pro českou literaturu, jako oddělení slavistiky.

Oddělení bibliografie slavik, které ještě koncem roku 1969 mělo šest pracovníků, bylo podstatně zmenšeno. O. Berkopec odešel po nátlaku do důchodu, ostatní spolupracovníci byli propuštěni, takže zbyly pouze dvě pracovnice pod vedením M. Matušové, jež nerozuměla ani slavistice, ani bibliografické práci. Hrozil zánik celého bibliografického souboru, kdyby se díla neujal vedoucí bibliografie Ústavu pro českou literaturu a nenechal veškerý materiál převést na Strahov (do té doby šlo celkem o cca 1,5 milionu záznamů!). Další práce na excerpci ale byly zastaveny, byly zrušeny neosobní fondy pro externisty a dvě pracovnice nemohly prakticky pokračovat v práci. Kromě toho ústav měl své úkoly, jimž se muselo oddělení slavistiky podřídit. Vydával totiž roční bibliografie literárněvědné bohemistiky a vyžadoval, aby podobné ročenky vznikaly i pro slavistiku. Tak A. Vachoušková vytvořila během sedmdesátých a osmdesátých let 20. století několik publikací, a to počínaje roky 1970 až 1974. Vzhledem k tomu, že materiály za léta 1967–1969 byly naprosto nepřístupné, nebylo možné vydat literárněvědné slavistické bibliografie pro toto období, aby se tak navázalo na práci za léta 1961–1966.<sup>11</sup>

Avšak ani v době útlumu v sedmdesátých letech 20. století pracovnice nezhálely. V roce 1982 vydala A. Vachoušková bibliografii knižních bulharských překladů a posléze v osmdesátých letech S. Sýkorová připravila obsáhlou bibliografii překladů z jihoslovanských literatur – ta sice zůstala jen v rukopise, respektive v elektronické verzi, ale je přístupná ve fondech Slovanské knihovny.

Ihned po sametové revoluci se začalo uvažovat o znovuzřízení Slovanského ústavu. Fronta slavistů nebyla nicméně jednotná; zvláště někteří rusisté se domnívali, že ruská kultura je natolik výlučná, že nepatří do slavistiky. Přesto však se části slavistů podařilo jednat s vedením Akademie o obnovení ústavu. I když se nepodařilo uskutečnit tento záměr v plném rozsahu, byl Slovanský ústav zřízen a stal se autonomní součástí Archivu AV ČR, o což se zasloužil tehdejší místopředseda ČSAV A. Kostlán a A. Míšková.

Oddělení bibliografie slavik nemělo ihned dobrý nástup. Z původních pracovníků zde zbyla pouze A. Vachoušková, ale postupem doby se začínal rýsovat nový kolektiv, který byl schopen se znovu zabývat původní bibliografií slavik a pokračovat v díle po dvacetileté přestávce. Byly zahájeny přípravné práce na bibliografii překladů z let 1861–1890.

Ihned po vzkříšení Slovanského ústavu v roce 1992 se diskutovalo o další práci. Pokračovalo se dále v bibliografii české literární slavistiky za léta 1967–1969 a současně s touto prací byla jedna pracovnice pověřena vytvořením bibliografie české slavistiky – literární vědy za léta 1990–1995. Na shromážděném materiálu se ukázal obrovský rozdíl mezi totalitním režimem a svobodnou výměnou názorů po revoluci. Kulturní prostředí ovlivňovaly literární jevy, o nichž se nemohlo dříve veřejně psát. Ruské literatuře byla přisouzena úloha, která jí právem přísluší; do popředí se dostávali autoři polští, zvláště příslušníci emigrace, značně se referovalo o jihoslovanských spisovatelích atd. Nově

byla zařazena i slovenská literární věda, včetně teorie literatury, která měla velkou mezinárodní prestiž. Bohužel pro nedostatek finančních prostředků zůstal tento materiál pouze v rukopise.

Vedení oddělení znovu intenzivně obnovilo práce na bibliografii překladů ze slovanských jazyků z let 1861–1890. Veškerý materiál psaný na kartotéčních lístcích (některé záznamy byly skoro 50 let staré) uspořádaných podle jednotlivých národů a uvnitř podle autorů musel nutně projít revizí jak věcnou, tak bibliografickou. Teprve poté bylo možné začít převádět záznamy do textového editoru počítače (s využitím skeneru a programu optického rozpoznávání), což umožnilo další bezproblémové doplňování a případné opravy.

Dále bylo nutné nejdříve znovu prověřit seznam periodik a zjistit, které časopisy nebyly excerpovány. Ukázalo se, že převážná část již je prohlédnuta a zhruba jen 10 %, zvláště moravských, převážně krajských listů, nebylo vzato v úvahu. Seznam byl poté doplněn na základě stávajících seznamů z katalogu v Národní knihovně, případně v Univerzitní knihovně v Olomouci.

V té době bylo zároveň zřejmé, že uspořádání údajů použité v prvním svazku bibliografie (Slavica v české řeči, Praha 1955) není vhodné následovat. Důvodem ke změně systému byl především asi čtyřnásobný nárůst záznamů oproti prvnímu svazku – chronologické uspořádání by tím pádem vedlo spíše k dezorientaci uživatele. Lidová slovesnost získala zvláštní oddíl a část autorská včetně anonymních prací tzv. krásné literatury vytvořila úvod celého souboru. V rámci jednotlivých autorů jsme zvolili abecední řazení podle názvu literárního díla bez ohledu na chronologii. Rovněž knižní a časopisecké práce nejsou uváděny v samostatných oddílech jako u „Slavik I“. U každého autora jsou současně uváděny nejprve knižní a po nich časopisecké publikace. Tím se dílo stalo pro uživatele přehlednější a abecedním uspořádáním získalo větší vyprávěcí schopnost o tom, které práce jednotlivých autorů byly překládány nejčastěji. Chronologie překladů je podchycena v rejstřících autorů (podle národnosti) s čísly záznamů v závislosti na letech. Číslo záznamů v rejstříku překladatelů jsou uváděna v závislosti na jazyce, z něhož bylo překládáno, a tak ilustrují i jazykový potenciál překladatele. Stejnou skladbu jsme zachovali i u lidové slovesnosti. Celkem bylo shromážděno 6363 záznamů. Finální zpracování příslušného svazku (Slavica v české řeči II: české překlady ze slovanských jazyků 1861–1890, Praha 2002) a jeho vydání bylo umožněno díky grantu udělenému AV ČR.

Souběžně se zpracováním druhého svazku slavik ředitel ústavu V. Vavřínek přijal naši iniciativu znovu vydat – po náležitě revizi a doplňcích – svazek první. Práce musela být ovšem provedena v co nejkratší době; materiál byl znovu revidován a doplňován na základě vlastní excerpce a původních připomínek O. Berkopce týkajících se především jihoslovanských literatur. Kromě toho se znovu prověřovaly pseudonymy a kryptonymy u některých údajů. Tak se zároveň podařilo souběžně vydat i 2. opravené vydání „Slavik I“. (Slavica v české řeči I: české překlady ze slovanských jazyků do roku 1860, Praha 2002.)

V roce 2003 bylo oddělení bibliografie slavik restrukturováno. V podstatě se spojilo s literárním oddělením, takže částečnými úvazky do něj vstoupili i mladí vědečtí pracovníci, kteří měli dobré znalosti ze slavistiky a zároveň i jisté zkušenosti v bibliografické práci.

Práce po několika poradách se pak musela rozdělit, a to na vydání další publikace Slavica v české řeči III: české překlady ze slovanských jazyků z období 1891–1918 a na vytvoření databáze z věcného materiálu (zvláště období 1891–1918). První úkol bylo možno okamžitě plnit, neboť po revizi původního materiálu na lístcích lze přenášet příslušné záznamy do počítače. Dnes jsou po první revizi překlady z bulharštiny, lužické srbštiny a polštiny. Nejsou však prozatím excerpovány všechny časopisy, zvláště moravské; tento úkol stojí před námi v roce 2005, případně i v roce 2006. Pokud se podaří zpracovat veškeré údaje ze všech dostupných periodik a doplnit je o překlady z dosud neexcerpovaných časopisů do roku 2006, případně 2007, existuje reálná naděje na jejich brzké vydání.

Co se týče databáze, jeví se situace poněkud složitější: pracovníci se zdrželi tím, že technickou stránku nemůže řešit nikdo jiný než programátor. Předtím, než jsme se obrátili na odborníky, probíhala rozsáhlá diskuse, aby byla stanovena kritéria pro zpracování materiálu, která by splňovala smysl a účel daného úkolu. Řešení se našlo především v tom, že veškeré stávající záznamy budou rozšifrovány (nejde jen o překlady, ale o celé odvětví lidské činnosti) a podle různých skupin seřazeny tak, aby si uživatel mohl snadno nalézt materiál, jenž ho zajímá. Musely se proto vytvořit podrobná schémata různých odvětví lidské činnosti, i když se to týká hlavně společenskovedních údajů, včetně politiky, ale nevylučují se ani jiné oblasti, například přírodověda, výtvarné umění, muzikologie apod. Veškerá činnost je dnes ještě ve zkušebním provozu, protože se objevují různé technické nedostatky, které je třeba řešit. Přesto však je malá část záznamů již do databáze umístěna a v průběhu tří let se počítá se zpracováním minimálně 15 000 záznamů. Tím však práce nekončí; pro řádný průběh by bylo zapotřebí přijmout několik pomocných sil, jež by pod vedením vědeckých pracovníků ukládaly údaje do databáze.

Sumarizujeme-li celou práci nad excerpací, která je více než 50 let stará, musíme vzdát hold minulým generacím, které se ujaly tak pracného a nevědného úkolu zobrazit zájem o Slovanstvo v českých zemích. A zároveň umožnily badatelům využít materiál v různých studiích.

- <sup>1</sup> Ostatně je to patrné v publikaci *Slavica v české řeči II: české překlady ze slovanských jazyků 1861–1890*, vydané r. 2002 jako 13. svazek prací Slovanského ústavu v Praze.
- <sup>2</sup> Do konce první republiky – kromě ročenek ústavu napočítáme kolem 40 knih s nejrůznější tematikou – viz *Ročenky Slovanského ústavu*.
- <sup>3</sup> O. Berkopec, *Česká a slovenská literatura, divadlo, jazykozpyt a národopis v Jugoslavii: bibliografie od r. 1800 do r. 1935*. Knihy a časopisy Praha, Slovanský ústav 1938. 419 s.
- <sup>4</sup> Předválečná česká veřejnost nebyla v podstatě nikdy zcela objektivně informována o sovětské kultuře zvláště 30. let 20. století; na jedné straně stáli komunisté, kteří přijímali Sověty se všemi atributy a nechtěli vidět zločiny sovětského režimu – například likvidaci značné části ruských i ukrajinských intelektuálů. Na druhé straně pak za první republiky nebyla chuť až na čestné výjimky zabývat se objektivně sovětskou kulturou.
- <sup>5</sup> Po vítězství nad nacismem se vrátil Sovětský svaz k politice internacionalismu a opět potlačoval ideu slovanství; používal tuto ideologii pouze jako zástěrku pro své mocenské pozice.
- <sup>6</sup> Nebylo to poprvé, kdy byl Josef Bečka odstraněn z vedoucího místa. V roce 1938 se stal ředitelem Slovanské knihovny a v roce 1941 byl na zákrok německého komisaře této knihovny místa zbaven a odsunut jako subalterní úředník do Pedagogické knihovny v Praze.
- <sup>7</sup> Viz *Slavica v české řeči I*. Předmluva
- <sup>8</sup> Tuto otázku vyřešila M. Wurmová svým soupisem moravik do roku 1918, který byl vydán v roce 1955.
- <sup>9</sup> V pozdějších letech se pak začaly z důvodů plnění plánu ústavu soustavně excerpovat i časopisy do roku 1918. Na základě přání některých vědců byl excerpován materiál z první republiky a dokonce i po roce 1945 až do konce šedesátých let.
- <sup>10</sup> *Slavia* 1950, č. 4, s. 493–495.
- <sup>11</sup> Na původní práci z let 1961–1966 navázalo oddělení slavik až po sametové revoluci, kdy se konečně trezorové fondy v knihovnách otevřely a bylo možné vytvořit bibliografii literárněvědné slavistiky za léta 1967–1969. Toto dílo pod vedením A. Vachouškové pak bylo vydáno pod názvem *Česká literární věda – slavistika v období Pražského jara (1967–1969): bibliografie*. Praha 1998.